

ОСОБЛИВОСТІ САМОСПРИЙНЯТТЯ ЖІНОК ПІСЛЯ РОЗЛУЧЕННЯ

Донець О.І.

Дніпропетровський національний університет імені Олеся Гончара

У статті представлені результати дослідження особливостей самосприйняття жінок після розлучення. Визначено, яким чином зміна шлюбно-сімейного статусу впливає на самосприйняття жінок. Охарактеризовані гендерні розбіжності у самосприйнятті розлучених жінок і чоловіків. Наведена авторська типологія самосприйняття розлученої особистості. Визначені перспективи подальших досліджень.

Ключові слова: особистість, самосприйняття, жінки, шлюбно-сімейний статус, розлучення.

Постановка проблеми. На сучасному етапі розвитку соціальної психології зберігається значний інтерес до проблематики активізації внутрішніх потенцій розвитку особистості, створення сприятливих соціальних умов для її самореалізації.

Вивчення специфіки та змін самосприйняття особистості під впливом життєвих подій, особливо кризових, є актуальною проблематикою для різних галузей гуманітарних знань, у тому рахунку й соціальної психології. Серед таких життєвих подій, які стали останнім часом досить поширеними, суспільна думка виокремлює явище розлучення, як припинення шлюбних взаємин людей, що певний час функціонували в рамках малої групи – сім'ї. Від того, наскільки особистість, асимілюючи соціальні норми та стереотипи чи ігноруючи їх, здатна будувати власне життя, значною мірою залежить її творення сімейного щастя в майбутньому. Саме самосприйняття жінок і чоловіків, на яке мають безпосередній вплив статус шлюбно-сімейних стосунків, професійне середовище, соціальні служби та мас-медіа, надає ресурси для прийняття нових життєвих викликів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Розлучення як соціально-психологічна проблема вивчається багатьма дослідниками. Зокрема, досліджується мотивація розлучення та його періодизація (К. Аронс, К. Вітек, В. Сисенко, Д. Чечот, Н. Юркевич, R. Casto, C. Salts, G. Spanier), особливості його переживання та адаптації до нового стилю життя (Ю. Альошина, Дж. Келлі, Н. Соловійов, І. Хетерінгтон та ін.), особистісні настановлення жінок з різним шлюбно-сімейним статусом (Т. Андреева, А. Мусакіна), життєдіяльність пар у повторних шлюбах (С. Арнаутова, Д. Деліс, С. Кратохвіл, Ж. Лофас, Ф. Райс, В. Сисенко, Д. Сова, У. Харлі та ін.), гендерні відмінності в орієнтації на особисте щастя (Т. Говорун, О. Кікінежді, В. Москаленко, В. Татенко), специфіка організації та надання психологічної допомоги розлученим жінкам і чоловікам (Ю. Альошина, О. Бондаренко, Е. Ейдемільер, Р. Коцюнас, Т. Титаренко, Г. Фігдор, В. Юстіцкіс та ін.).

Обмеження чи розрив міжособистісних зв'язків, особистісних очікувань порушують нормальний перебіг людського життя та можуть бути однією з причин соціально-психологічної дезадаптації. Розлучення, як розрив шлюбно-сімейних зв'язків згідно зі шкалою оцінки стресів Т. Холмса та Р. Прає є однією з найбільш психотравмуючих подій у житті людини [1], негативний вплив від якої посилюється реорганізацією не лише особистісного життя, а й суспільних зв'язків. Розлучення переживається як жінками, так і чоловіками здебільшого негативно, оскільки супроводжується руйнацією родинних зв'язків, взаємин з дітьми, друзями та колегами, погіршенням рівня життя, збільшенням кількості обов'язків тощо, спричиняє соціальний та психологічний тиск.

У масовій свідомості розлучення асоціюється з невдачею, нещастям, що підтверджується поширеністю серед розлучених жінок та чоловіків психічних і поведінкових розладів, як-то: депресій, тривожності, агресії тощо [2; 3]. Переживання розлучення негативно впливає на впевненість людини у своїх силах, викликає стан розгубленості, відчаю, важкого стресу, знижує самоцінність особистості, а негативне самосприйняття призводить до безпорадності, мінімізації пошукової активності та вибору самодеструкційних моделей самоствердження [4].

Хоча жінки і чоловіки по-різному сприймають шлюбно-сімейні статуси, ситуація розлучення визначається ними як ситуація його зниження та призводить до втрати відчуття вищості [5, с. 33].

Існують гендерні розбіжності у сприйнятті сімейних статусів жіноцтва, які проявляються у більшій цінності шлюбно-сімейного статусу саме для жінок [5, с. 33]. Відомо, що вже саме рішення про зміну соціального статусу певною мірою впливає на самосприйняття жінки [6, с. 8]. С. Кросс та Л. Медсон встановили, що для чоловіків характерна незалежна «Я»-концепція, тоді як для жінок – взаємозалежна [7]. Результати досліджень Е. Маккобі та К. Жаклін свідчать, що жінки більшою мірою прагнуть не до успіху, а до соціального схвалення [8].

Згідно з патріархальними цінностями українського суспільства, становлення особистості жінки пов'язане в першу чергу з материнством та сім'єю, у той час як суспільну та професійну діяльність вважають другорядною [9]. Так, за результатами соціологічних опитувань, українці вважають материнство та заміжжя найбільш важливим критерієм життєвого успіху жінки, у той час як критерієм життєвого успіху чоловіка визначають його здатність бути господарем своєї долі [10, с. 102]. Суттєвим є також те, що громадська думка розмежовує поняття «життєвий успіх» та «щастя», сприймаючи їх як різні речі, особливо для чоловіків, оскільки поняття «щастя» асоціюється із коханням та родинним життям [10, с. 103]. Отже, в українському суспільстві успішною та щасливою жінкою вважають ту, яка в змозі створити сім'ю, а успішним – чоловіка, який здатний зберегти свою незалежність.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Попри накопичений досвід психологічних досліджень феномену розпаду сім'ї, проблема впливу розлучення на гендерні відмінності в поведінці жінок і чоловіків, видозміни в їхньому самосприйнятті, самореалізації та подальшій життєтворчості не знайшла достатнього висвітлення у психологічній літературі.

Мета статті. Метою статті є виявлення особливостей самосприйняття жінок під впливом зміни шлюбно-сімейного статусу. Для досягнення означеної мети було проведено емпіричне дослідження самосприйняття жінок та чоловіків з різним шлюбно-сімейним статусом.

У дослідженні взяли участь 245 осіб, з них 72 чоловіка та 173 жінки віком від 21 до 65 років, серед яких розлучених 33 чоловіка та 107 жінок.

Для дослідження особливостей самосприйняття були використані наступні психодіагностичні методики: методика «Ціннісні орієнтації» (М. Рокич); тест смисложиттєвих орієнтацій (Д. Леонт'єв); опитувальник «Рівень суб'єктивного контролю» (Є. Бажин, Є. Голинкіна, Л. Еткінд); самоактуалізаційний тест (Ю. Альошина, Л. Гозман, М. Загіка, М. Кроз); методика дослідження самоствавлення (С. Пантілеєв); статево-рольовий опитувальник (С. Бем); скорочений багатофакторний опитувальник для дослідження особистості (Ф. Березін, М. Мірошніков) та спеціально розроблена авторська анкета для виявлення рівня стереотипованості сприйняття гендерних ролей і динаміки змін у соціальних ролях респондентів.

Для аналізу отриманих результатів були використані наступні методи математичної обробки даних з їх подальшою якісною інтерпретацією та змістовним узагальненням: критерій Колмогорова-Смірнова – для визначення характеру розподілу вибірки; t-критерій Стьюдента та U-критерій Манна-Уїтні – для порівняння середніх значень двох вибірок; ϕ -критерій Фішера – для аналізу мінливості ознаки під впливом незалежних змінних; g -коефіцієнт кореляції Пірсона – для виявлення взаємозв'язку двох змінних. Статистична обробка здійснювалася за допомогою пакета статистичних програм SPSS (версія 21.0).

Виклад основного матеріалу. За результатами дослідження було виявлено, що зміни в самопочутті розлучених значною мірою залежать від специфіки змін у їхньому житті, зокрема від зміни матеріального становища, житлових умов, зміни кількості обов'язків, переорієнтації дозвілля. Ступінь внутрішньої чесності, відкритості, критичності у ставленні до себе, високий рівень самоповаги, відчуття цінності власної особистості, бажання змінюватися під впливом подій значною мірою опосередковують здатність особистості регулювати самопочуття після розлучення.

Згідно отриманих даних існують гендерні розбіжності у самосприйнятті розлучених жінок та чоловіків, а також у його впливі на міжособистісні стосунки розлучених з найближчим оточенням. Самозвинувачення чоловіків більшою мірою призводить до погіршення соціальної взаємодії, а самовиправдовування – до вирівнювання цих стосунків. Характер самосприйняття жінки безпосередньо пов'язаний із впливом гендерних стереотипів, згідно яких самовпевненість жінки в ситуаціях розлучення сприймається оточуючими як виклик, що погіршує стосунки з ними. І навпаки, демонстрація слабкості відповідає канонам статево-рольової поведінки жінки і викликає співчуття та підтримку з боку колег та друзів.

Більшість розлучених жінок (65,4%) і чоловіків (54,5%) відзначають негативні зміни стосунків з колишнім партнером, частина – у стосунках з дітьми (7,5% та 27,3% відповідно), з родичами (7,5% та 9,1%), а також з колегами (12,1% та 9,1%) та спільними друзями (34,6% та 24,2%). Розбіжності з партнером відзначаються як жінками, так і чоловіками, які однаково болісно переживають зміни в особистому житті. Відмінності спостерігаються лише щодо якості оцінки жінками і чоловіками змін у стосунках з дітьми та колегами. Чоловіки після розриву шлюбу частіше зазначають негативні тенденції у розвитку стосунків зі своїми дітьми, ніж жінки, оскільки традиційно після розлучення діти залишаються переважно з матір'ю. Розлучені чо-

ловіки швидко дистанціюються від спілкування з дітьми через низку чинників – продовження конфлікту з дружиною, труднощі із визначенням місця контактування з дитиною тощо. Таким чином, відбувається продовження руйнації сімейних зв'язків після розпаду шлюбу.

Підтримка найближчого соціального оточення, хоча і сприяє стабілізації емоційного стану розлучених жінок та покращенню їх самопочуття, водночас виступає також і в ролі чинника, що може обмежувати самореалізацію. Так, наприклад, підтримка з боку колишнього партнера провокує у жінок зниження відчуття відповідальності за власне життя. Підтримка з боку дітей призводить до зниження потягу розлучених жінок до саморозвитку та самовдосконалення. Підтримка з боку родичів супроводжується зменшенням незалежності розлучених жінок від впливів оточуючого середовища. Підтримка з боку колег провокує демонстрацію типова «жіночої» поведінки – слабкості та зниження творчої спрямованості, і лише підтримка друзів підвищує у жінок цінність ефективності та сприяє утвердженню власного «Я».

Жінки частіше (76%), ніж чоловіки, беруть на себе відповідальність, розпочинаючи процедуру розлучення. Ініціація процедури розлучення виступає важливим чинником, що сприяє позитивному самосприйняттю жіноцтва та покращенню самопочуття.

Жінки-ініціатори розлучення відзначаються більшою здатністю до взяття на себе відповідальності за невдачі та розвитку міжособистісних стосунків. Разом з тим, жінки-ініціатори розірвання шлюбних стосунків меншою мірою орієнтуються на цінність упевненості в собі. Вважаємо, що в такий спосіб жінки, які ініціюють розлучення, відмовляються від стереотипного уявлення про те, що життя у шлюбі автоматично надає жінці впевненості в завтрашньому дні. Рішення про відмову від звичного, «традиційного», сценарію буття, готовність змінювати уявлення про себе, свої якості та отримання нового досвіду передре здатності жінок зробити крок у невідоме, прийняти рішення про кардинальну перебудову власного життя.

Таблиця 1

Особливості самосприйняття жінок із різним шлюбно-сімейним статусом

Компоненти самосприйняття	Розлучені жінки (n=107)	Заміжні жінки (n=66)	t-критерій Стьюдента
Самовпевненість	5,29	7,27	-6,31**
Самокерівництво	5,03	6,27	-3,84**
Відображене самоствавлення	5,02	7,11	-6,49**
Самоцінність	6,03	7,27	-2,93*
Самоприйняття	5,16	6,94	-5,23**
Самоприв'язаність	5,51	6,88	-4,69**
Внутрішня конфліктність	5,58	4,5	2,69*

Примітка: * $p < 0,01$; ** $p < 0,001$

Втрата статусу «заміжньої жінки» негативно позначається на сприйнятті себе та якості життя.

Статистично значуща різниця результатів дослідження розлучених і заміжніх жінок зафіксована за всіма показниками самосприйняття, зокрема за показниками: самовпевненості, самокерівництва, відображеного самоставлення, самоцінності, самосприйняття, самоприв'язаності, внутрішньої конфліктності (див. табл. 1).

За результатами дослідження розлучені жінки, на відміну від заміжніх, меншою мірою усвідомлюють власне життя, є менш цілеспрямованими, більш дискретно сприймають свій життєвий шлях, менш задоволені якістю самореалізації, менш гнучкі у реалізації власних цінностей, взаємодії з людьми та здатності адекватно реагувати на зміну ситуації, меншою мірою схильні сприймати себе такими, якими вони є, демонструють зневіру у власні сили контролювати події власного життя та фаталізм, не схильні брати на себе відповідальність за події у сімейному житті та невдачі.

На підставі отриманих даних та проведеного кластерного аналізу нами було виявлено шість типів самосприйняття жінок та чоловіків після розлучення (див. табл. 2).

Таблиця 2
Статеві специфіка розподілу вибірки за типами самосприйняття (у%)

Типи самосприйняття		Жінки (n=107)	Чоловіки (n=33)
1.	Позитивне стійке самосприйняття	3,7	9,1
2.	Позитивне нестійке самосприйняття	19,6	36,4
3.	Негативне стійке некритичне самосприйняття	14	6,1
4.	Негативне стійке критичне самосприйняття	14,9	24,2
5.	Негативне нестійке самосприйняття	29,9	6,1
6.	Нестійке вибіркоче самосприйняття	17,7	18,2

Перший тип самосприйняття, умовно названий нами «Позитивне стійке самосприйняття», характеризується внутрішньою чесністю, відкритістю стосунків з собою, достатньо розвинутою рефлексією та глибоким розумінням себе, значною впевненістю у собі, силою власного «Я», сміливістю у спілкуванні, відчуттям власної компетентності та змоги вирішувати життєві питання, долати перепони на шляху до досягнення мети тощо. Кількість чоловіків, що складають цю групу більше ніж у двічі перевищує кількість жінок із таким самосприйняттям.

Другий тип самосприйняття – «Позитивне нестійке самосприйняття» – характеризується внутрішньою чесністю, відкритістю у стосунках із собою, саморефлексією та глибоким розумінням себе, збереженням працездатності та впевненості у собі у знайомих ситуаціях, при зниженні впевненості у собі і зростанні тривоги у непередбачуваних ситуаціях.

Найбільший відсоток респондентів, що були віднесені до цієї групи, складають розлучені чоловіки.

Третій тип самосприйняття, умовно визначений як «Негативне стійке некритичне самосприйняття», характеризується неповагою до себе, яка пов'язана з невпевненістю у власних силах, сумнівами у власних здібностях, схильністю уникати відкритих стосунків із собою, через недостатній розвиток навичок рефлексії, поверховим баченням себе або усвідомленим небажанням саморозкриття та визнання існуючих особистісних проблем. Такий тип самоставлення більш характерний для розлучених жінок, ніж для чоловіків.

Четвертому типу самосприйняття – «Негативне стійке критичне самосприйняття» властиві неповага до себе, пов'язана з невпевненістю у власних силах, із сумнівами у власних здібностях, що супроводжується надмірною самокритичністю. До такого самоставлення більшою мірою схильні чоловіки.

П'ятий тип самосприйняття, визначений як «Негативне нестійке самосприйняття», характеризується неповагою до себе, пов'язаною з невпевненістю у власних силах, сумнівами у власних здібностях, які супроводжуються подоланням деяких психологічних захистів за актуалізації інших, особливо у критичних ситуаціях. Переважна більшість розлучених жінок відрізняється таким типом самоставлення.

Шостий тип самосприйняття, названий «Нестійким вибіркочним самосприйняттям», визначається релятивним ставленням до себе, подоланням та одночасною актуалізацією деяких механізмів психологічного захисту, особливо у критичних ситуаціях, а також зниженням працездатності та впевненості у собі, підвищення тривоги у непередбачуваних ситуаціях. Різниця кількості жінок та чоловіків, що склали цю групу, статистично незначуща.

Висновки і пропозиції. Самосприйняття індивіда вибудовується на основі взаємодії з іншими людьми на засадах складних процесів соціальної перцепції, самокатегоризації та ідентифікації, і є більш хитким у кризові періоди життя. Сприйняття індивідом самого себе, зокрема у кризові періоди, характеризується різною мірою стабільності самовпевненості та особливостями прийняття соціального простору для життєтворення.

Розпад шлюбу призводить до зниження соціального статусу особистості, що в свою чергу негативно впливає на самосприйняття розлучених, зокрема жінок, оскільки свідчить не лише про особисту драму, а й про невідповідне виконання «нормативного плану» жіночого буття. Розлучені жінки меншою мірою, ніж розлучені чоловіки, схильні до позитивного самосприйняття.

Перспективи подальших наукових студій вбачаємо у вивченні специфіки сприйняття та оцінки власного особистісного потенціалу жінками та чоловіками різних вікових груп, визначенні критеріїв та умов їхньої самореалізації в залежності від освітнього і професійного рівня, шлюбно-сімейного та соціально-економічного статусу, егалітарних і традиційних гендерних орієнтацій.

Список літератури:

- Holmes T. H. The social readjustment rating scale / T. H. Holmes, R. H. Rahe // Journal of Psychosomatic Research. – 1967. – Vol. 11. – P. 213-218.
- Шнейдер Л. Б. Семейная психология: Учебное пособие для вузов / Л. Б. Шнейдер. – [2-е изд.]. – М.: Академический Проект; Екатеринбург: Деловая книга, 2006. – 768 с.
- Гібнер С. М. Невротичні, особистісні й сексуальні розлади у розлучених одиноких чоловіків та їх психотерапевтична корекція: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. мед. наук: спец. 19.00.04 «Медична психологія» / С. М. Гібнер. – Х., 2006. – 18 с.
- Ротенберг В. С. Поисковая активность и адаптация / В. С. Ротенберг, В. В. Аршавский. – М.: Наука, 1984. – 192 с.

5. Донець О. І. Сімейний статус жінки як чинник її самосприйняття / О. І. Донець // Психологічні перспективи. Спец. вип. Проблеми кіберагресії. – Луганськ: Промдрук, 2012. – Т. 1. – С. 30–39.
6. Давидюк Н. О. Образ «Я» як регулятор подружніх взаємин: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. психол. наук: спец. 19.00.07 «Педагогічна та вікова психологія» / Н. О. Давидюк. – Івано-Франківськ, 2006. – 19 с.
7. Cross S. E. Models of the self: self-construals and gender / S. E. Cross, L. Madson // Psychological bulletin. – 1997. – V. 122. – № 1. – P. 5–37.
8. Массобу Е. Е. The psychology of sex differences / Е. Е. Массобу, С. Н. Jacklin. – Stanford, 1978. – 416 p.
9. Гупаловська В. А. Професійна самореалізація як чинник становлення особистості жінки: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. психол. наук: спец. 19.00.01 «Загальна психологія, історія психології» / В. А. Гупаловська. – К., 2005. – 20 с.
10. Реалізація гендерної політики в управлінні освітою / [за заг. ред. Н. Г. Протасової]. – Запоріжжя: Друкарський світ, 2011. – 176 с.

Донець О.І.

Днепропетровский национальный университет имени Олеса Гончара

ОСОБЕННОСТИ САМОВОСПРИЯТИЯ ЖЕНЩИН ПОСЛЕ РАЗВОДА

Аннотация

В статье представлены результаты исследования особенностей самовосприятия женщин после развода. Выявлено, каким образом изменение брачно-семейного статуса влияет на самовосприятие женщин. Охарактеризованы гендерные различия в самовосприятии разведенных женщин и мужчин. Представлена авторская типология самовосприятия разведенной личности. Очерчены перспективы дальнейших исследований.

Ключевые слова: личность, самовосприятие, женщины, брачно-семейный статус, развод.

Donets O.I.

Dnipropetrovsk National University named after Oles Honchar

FEATURES SELF-PERCEPTION OF WOMEN AFTER DIVORCE

Summary

The article presents outcomes the study features self-perception of women after divorce. Determined how the change in marital and family status affect the women's self-perception. Author examined gender differences in the self-perception of divorced men and women. Presents the author's self-perception divorced personality typology. Determined prospects of subsequent researches.

Keywords: personality, self-perception, women, marital and family status, divorce.